

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY SAVODXONLIGINI
RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI**

Utegenova Dilnoza Aygali qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doctoranti
O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining lug'at boyligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini shakllantirishning zamonaviy texnologiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlarning samaradorligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'quvchisi, dars, nutqiy savodxonlik, lug'at, daraja, leksik, grammatik, texnologiyalar.

**TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING THE ORAL LITERACY OF PRIMARY SCHOOL
STUDENTS**

Utegenova Dilnoza Aygali qizi
Doctoral Student, Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz
Uzbekiston

Abstract: This article analyzes modern technologies for enhancing the vocabulary of primary school students and shaping their oral and written speech. The effectiveness of interactive methods used during the lesson will also be highlighted.

Keywords: primary school student, lesson, speech literacy, dictionary, level, lexical, grammatical, technologies.

Zamonaviy ta'lim tizimining fundamental vazifalaridan biri - komil shaxsni shakllantirish bo'lib, bu jarayonda nutqiy savodxonlik markaziy o'rinni egallaydi. Boshlang'ich sinf davri bolaning til boyligini o'zlashtirishi, muloqot madaniyatini shakllantirishi va tafakkurini til vositalari orqali ifodalashi uchun eng qulay (sentiziv) bosqich hisoblanadi. Nutqiy savodxonlik shunchaki imlo qoidalarini bilish emas, balki fikrni mantiqiy izchillikda, ravon, boy va vaziyatga mos ravishda bayon etish san'atidir. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari, pedagogik shart-sharoitlari va lingvodidaktik asoslari tahlil qilinadi.

Nutqiy faoliyat murakkab psixofiziologik jarayon bo'lib, u inson tafakkuri bilan uzviy bog'liqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy savodxonlikni shakllantirish jarayoni ikki yo'nalishda kechadi: ichki nutqning shakllanishi va uning tashqi (og'zaki yoki yozma) shaklga o'tishi. Nutqiy savodxonlikning shakllanganlik darajasi o'quvchining lug'at zaxirasi, grammatik qurilishni qo'llay olish mahorati va nutqning kommunikativ sifatleri (aniqlik, soflik, mantiqiylik va boylik) bilan belgilanadi.

Psixologik nuqtai nazardan, 6-10 yoshli bolalarda sensor rivojlanish yuqori bosqichda bo'ladi.

Bu davrda nutqiy muhit bolaning soʻz boyligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Pedagogik texnologiyalarning vazifasi esa ushbu tabiiy jarayonni tizimli izga solish va oʻquvchida til birliklaridan ongli ravishda foydalanish koʻnikmasini hosil qilishdan iborat.

Nutqiy savodxonlikni rivojlantirish texnologiyasi bir qator didaktik tamoyillarga tayanadi:

- **Kommunikativ yoʻnaltirilganlik:** Taʼlim jarayoni shunchaki til qoidalarini oʻrganishga emas, balki real muloqot jarayoniga tayyorlashga xizmat qilishi kerak.
- **Nutqiy vaziyat yaratish:** Oʻquvchida gapirish yoki yozishga nisbatan ehtiyoj uygʻotish.
- **Tafakkur va nutq birligi:** Har bir yangi oʻrganilgan soʻz bolaning ongidagi tushuncha bilan bogʻlanishi shart.

Nutq oʻstirish ustida ishlash jarayoni uchta asosiy sathni qamrab oladi: talaffuz ustida ishlash (fonetik sath), lugʻat ustida ishlash (leksik sath) va bogʻlanishli nutq ustida ishlash (sintaktik sath). Ushbu sathlarning barchasi kompleks ravishda olib borilgandagina kutilgan natijaga erishish mumkin.

Boshlangʻich sinf oʻquvchisi har kuni oʻrtacha 5 tadan 10 tagacha yangi soʻz oʻzlashtirishi mumkin. Biroq, bu soʻzlarning barchasi ham faol lugʻatga oʻtmaydi. Nutqiy savodxonlik texnologiyasi passiv lugʻatdagi soʻzlarni faol lugʻatga oʻtkazish mexanizmlarini koʻzda tutadi. Bunda soʻzning maʼnosini tushuntirishning turli usullari qoʻllaniladi: kontekstual tahlil, etimologik sharh, sinonimik va antonimik qatorlarni shakllantirish.

Leksik ishlar faqat soʻz maʼnosini oʻrganish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Oʻquvchi soʻzning uslubiy boʻyogʻini, uning qaysi vaziyatlarda qoʻllanilishi joizligini ham anglab yetishi lozim. Bu esa oʻz navbatida nutqiy madaniyatning shakllanishiga zamin yaratadi.

Bogʻlanishli nutq - oʻquvchi savodxonligining oliy koʻrinishidir. U ogʻzaki va yozma shakllarda namoyon boʻladi. Boshlangʻich sinflarda bogʻlanishli nutqni rivojlantirishda matn markaziy obyekt hisoblanadi. Matn ustida ishlash texnologiyasi oʻquvchilarga quyidagilarni oʻrgatadi:

1. Matn mavzusi va asosiy gʻoyasini aniqlash.
2. Matn qismlari oʻrtasidagi mantiqiy va grammatik bogʻliqlikni tushunish.
3. Matnning rejasini tuzish va shu reja asosida qayta bayon etish.
4. Mustaqil ijodiy matnlar (hikoya, tavsif, mulohaza) yaratish.

Zamonaviy darslarda “erkin yozuv” (freewriting) yoki “muammoli nutqiy vaziyat” texnologiyalaridan foydalanish oʻquvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi. Bunda oʻquvchi grammatik xatolardan qoʻrqmasdan, oʻz fikrini birinchi oʻringa qoʻygan holda bayon etishga oʻrgatiladi. Grammatik toʻgʻrilash ishlari esa keyingi bosqichda tahrir jarayoni sifatida amalga oshiriladi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda anʼanaviy metodlar oʻquvchining qiziqishini toʻlaqonli taʼminlay olmaydi. Shu bois, taʼlim jarayoniga quyidagi texnologiyalarni integratsiya qilish zarur:

- **Modulli oʻqitish texnologiyasi:** Nutqiy koʻnikmalarni muayyan bloklar (masalan, “Tabiat tavsifi”, “Muloqot odobi”) doirasida tizimli rivojlantirish.
- **Loyihaviy taʼlim:** Oʻquvchilarning maʼlum bir mavzu yuzasidan kichik tadqiqotlar oʻtkazishi va natijalarni taqdimot shaklida (ogʻzaki nutq orqali) yetkazib berishi.
- **Media-savodxonlik elementlari:** Multafilmlar, audio-ertaklar yoki rasmi slaydlarni tahlil qilish orqali nutq oʻstirish. Bu usul oʻquvchida vizual va audial maʼlumotni nutqiy shaklga oʻtkazish qobiliyatini rivojlantiradi.

Nutqiy savodxonlikni rivojlantirish jarayoni xatolar ustida ishlashni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar nutqida uchraydigan xatolar asosan uch turga bo'linadi:

1. **Leksik xatolar:** So'zlarni ma'nosiga mos bo'lmagan o'rinda qo'llash.
2. **Morfologik va sintaktik xatolar:** So'z shakllarini noto'g'ri yasash, gapda so'zlar tartibini buzish.
3. **Uslubiy xatolar:** Nutqning bir xilligi, so'z takrorlari, shevaga xos so'zlarni adabiy nutqda qo'llash.

Xatolar ustida ishlashda "o'z-o'zini tahrir qilish" ko'nikmasini shakllantirish muhim. O'qituvchi xatoni shunchaki ko'rsatib bermay, balki o'quvchini "Nima uchun bunday deyish noto'g'ri?" degan savol ustida oylashga undashi kerak. Bu o'quvchining lingvistik sezgirligini (tilni his qilishini) oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun o'qituvchining nutqi eng asosiy etalon hisoblanadi. O'quvchilar ongsiz ravishda o'qituvchining intonatsiyasi, so'z qo'llash mahorati va nutqiy odobini takrorlaydilar. Shuning uchun o'qituvchi o'z nutqi ustida muntazam ishlashi, adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilishi va dars davomida boy lug'at boyligini namoyish etishi lozim. Nutqiy muhit qanchalik boy bo'lsa, o'quvchilarning savodxonlik darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy savodxonligini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u pedagogdan nafaqat metodik bilim, balki ijodiy yondashuvni ham talab etadi. Nutq o'stirish texnologiyalari samaradorligi o'quvchining darsdagi faolligi, mustaqil fikrlashi va tilga bo'lgan qiziqishi bilan bevosita bog'liqdir. Har bir darsni muloqot maydoniga aylantirish, o'quvchiga o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyatini berish va zamonaviy texnologiyalardan o'rinli foydalanish kelajakda intellektual salohiyati yuqori, savodli va notiq avlodni tarbiyalashning garovidir. Nutqiy savodxonlik - bu shaxsning muvaffaqiyatli sotsializatsiyasi uchun eng muhim kalit bo'lib, boshlang'ich ta'limda qo'yilgan poydevor butun umr davomida uning fikrlash va muloqot qilish sifatini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K. va boshqalar. "Ona tili o'qitish metodikasi". - T.: "Nosir", 2009.
2. G'ulomov A., Ne'matov H. "Ona tili ta'limi mazmuni". - T.: "O'qituvchi", 1995.
3. Matchonov, Safo. Ona tili o'qitish metodikasi. S. Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. - Toshkent: Bayoz, 2022. - 304 bet.